

A filozófus modell változása a görög filozófiában, különös tekintettel a hellénisztikus korra

Zénón és a sztoikus filozófia

A hellénisztikus kort a történeti korszakolásnak megfelelően Nagy Sándor halálától, Kr. e. 323-tól az actiumi csatáig, Kr. e. 31-ig terjedő időszakban szokás meghatározni. Ám nem minden esetben szerencsés ilyen pontos adattal rögzíteni egy-egy korszak születésének, illetve elmúlásának időpontját. Filozófiai korszakok definiálásakor meglátásom szerint az ilyen megközelítés kimondottan tévesnek tekinthető. A görög filozófus státusza a klasszikus kor filozófusainak modelljéhez képest már jóval Nagy Sándor halála előtt egyértelmű változásokat mutat, tehát nagy hibát követnénk el, ha a hódító elhalálózása előtt tevékenykedő híres bölcselektől megtagadnánk az éppen általuk létrehívott hellénisztikus filozófus jelzőt. Könnyedén kirekeszthetnénk a hellénizmus korának nagy egyéniségei közül az egyik legnépszerűbb filozófiai iskola megalapítóját, a sztoikus Zénónt, vagy a cinikusok legismertebb mesterét, a hordóban lakó Diogenészt, vagy az életélvezetet hirdető Epikuroszot, jóllehet személyük és gyakorlati filozófiájuk a hellénizmus kora „márkajelzéseinek” tekinthető. Rövid esszémben a sztoikus filozófia bemutatására vállalkozom, különös tekintettel az alapító filozófus tanaira. Zénón művei sajnálatos módon nem maradtak fenn, elgondolásait csak töredékesen ismerjük különböző szerzők utalásaiból, szószerinti idézeteiből. Esszémben Zénón filozófiájának főbb elemeit alátámasztandó a görög szövegek magyar nyelvű rövid válogatását is közzé teszem saját fordításomban, melyek a többi között a kozmosz működéséről, az ember helyéről a világban, a helyes életvezetési szabályokról, a gondviselésről, valamint a helyes megismerésről vallott nézeteit mutatják be.

I. A FILOZÓFUS MODELL VÁLTOZATAI A GÖRÖG FILOZÓFIAI KORSZAKOKBAN

A görög filozófia alapvetően három nagy korszakra tagolható: preszókratikus, klasszikus és hellénisztikus korra. Az első a Szókratész előtt tevékenykedő filozófusok kora: két filozófiai gyakorlat bontakozott ki a Kr. e. 6. században. Az egyik a természetfilozófusok köre, ide

sorolható Thalész, Hérakleitosz vagy Püthagorász, a természetbölcselek. Elsősorban a kozmosz keletkezését és annak működési elvét kutatták, a mitológiai keretektől igyekeztek elrugaszkodni, racionális magyarázatok után kutattak, vizsgálódásuk tárgyát maga a természet és annak minden eleme képezte. Szintén a Szókratész előtti korban működtek a szofista filozófusok, akik már nem a természetet, hanem elsősorban annak egy kitüntetett részét, az embert tették filozófiai érdeklődésük központi problémájává. A szofista mozgalom legfőbb célja igazolni, hogy a társas együttélés szabályai emberi konvenciók eredményeként jönnek létre, nem isteni kinyilatkoztatás által. A legfőbb téma a poliszban élő polgár feladatainak tisztázása a jó törvényalkotás végett, ezért elsősorban neveléssel, retorikával és államelmélettel foglalkoztak. Az athéni demokrácia születésének és fénykorának korszaka ez, a Kr. e. 5. század, a legnépszerűbb szofisták Damón, Gorgiász és Prótagorász. A hellén filozófia második korszaka pontosan Szókratész, Platón és Arisztotelész működési idejére esik, e korszakot a klasszikus görög filozófusok korának nevezzük. A három nagyság nem csupán stílusuk és remek érvelési módjuk okán méltán híresek, de filozófiai témáik univerzális jellege miatt is. Mindhármuk esetében elmondható, hogy a természetfilozófiától a metafizikán és etikán át egészen az esztétikáig, ismertelméletig, de még az érvelési szabályok meghatározásáig is, minden filozófiai problémát érintettek. Témáik sokszínűsége, megoldási javaslataik változatosága örök és kimeríthetetlen alapot szolgáltatnak a filozófiai diskurzus kedvelői számára. Arra számíthatunk, hogy a három ilyen tehetségű filozófust követő korszakokban csak halvány utánzók jöhetnek számításba filozófusi minőségben, de nem ez történik. A görög filozófia önmagát megújító módon új témát, új stílust teremt, melynek okai a hellén kultúra hanyatlásával összefüggésben keresendők. E harmadik korszakot talán posztklasszikus kornak is nevezhetnénk; a hellén városállamok civilizációs értékei önállóságuk elvesztésével arányosan egyre tágabb néprétegekhez jutottak el, a görög kultúra kiadásának szimbólumaként e korszakot hellénisztikus kornak nevezzük. Kezdeté talán Nagy Sándor és a római hódítások idejére tehető, hanyatlása Kr. e. 3. századtól Augustus fénylő uralkodásával egybe esik. A hellénizmus koráról nem állíthatjuk, hogy jólétben, boldogságban és nyugalomban éltek a hellének, sőt éppen ellenkezőleg: az előző korszakok fényes századaikhoz képest kimondottan a nyugtalanság és a szerencsétlenségek korszaka volt. Éppen ezzel magyarázható, hogy a gyakorlati jellegű, úgynevezett egyéni sorsproblémákra vigaszt nyújtó terápiafilozófiák hódítanak. A korra jellemző, hogy a két nagy klasszikus filozófus intézményesített filozófus iskolája, Platón Akadémiája és Arisztotelész Lükéionja mellett egyre több úgynevezett „utcafilozófia” kezd teret hódítani magának, ilyen a mértéktartásáról és az askézizmusáról híres sztoicizmus; az élet örömeit hirdető epikureizmus; a fizikai lét megtagadását valló szkepticizmus; vagy a provokáló filozófiát felvállaló cinizmus. A görög bölcselet eme harmadik korszaka a római császárkorra is átörökíti értékeit. sztoikus filozófia – mintként az epikureista is – annak ellenére, hogy szervezett formában

ekkor már nem működnek, mégis a latin szerzők körében jól ismertek a több évszázadon át tartó népszerűségük legfőbb bizonyítékaként. A sztoikus szigor és az epikureista „élj a mának” filozófia leghűségesebb követői a római irodalom legnagyobb személyiségei voltak: Vergilius, Horatius, Cicero, hogy csak a legnépszerűbbeket említsük.

A három korszak nem csupán a filozófiai témák tekintetében, de a filozófus modelljét tekintve is különbségeket mutat. A preszókratikus bölcsek természetfilozófusai magányos tevékenységet folytattak, többnyire egyetlen tanítványt vállaltak fel, működésüket kizárólag saját városállamuk körzetében gyakorolták, inkább szerénység és a közösségtől való távolságtartás jellemezte őket. Nem úgy a szofistákat! Ők vándorfilozófusok voltak, az átlagembertől való megkülönböztethetőség miatt előadásai alkalmára bíborszínű köpenyt, úgynevezett fellépő ruhát öltöttek magukra, tanítványi körüket válogatás nélkül bővítették, a hozzájuk tartozás egyetlen kritérium teljesítéséhez volt kötve, a tandíj befizetéséhez. Filozófiai témáik elsősorban a polisban élő szabad polgár sikereinek, annak gyakorlati feltételeinek tisztázása volt: a remek érvelés, a vitázó fél megzavarása, bármilyen ügy mellett való sikeres érvelés. Szókratész éppen a tanítványok válogatás nélküli felvétele miatt kritizálja a szofistákat. A leghíresebb görög filozófust elsősorban az háborította fel, hogy az észbeli képességek figyelembe vétele nélkül fogadtak maguk mellé tanítványokat. Szókratész azt vallotta, hogy filozófiát csak az arra érdemesekkel lehet gyakorolni, mégpedig nem az anyagi, hanem az észbeli képesség szerinti érdem figyelembevételével. Számos filozófiatörténeti kézikönyvben azt olvashatjuk, a szofistákat Szókratész és Platón a pénzért való tanítás miatt nem kedvelte. Ez téves megközelítés, nem ez volt az elsődleges oka a szofisták iránti ellenszenvüknek, hanem ami ebből a gyakorlatból következik. Intellektuális foglalkozással vagyont gyűjteni ugyanis a korabeli 5. századi görögség szemében egyáltalán nem volt szégyelleni való, a rhapszódoszok több ezer homéroszi sor memorizálásából és persze hibátlan esztétikai élvezetet adó skandalással gyűjtöttek maguknak szép vagyont. Ésszel pénzt keresni nem megvetendő a klasszikus görögség szemében sem. Téves volna tehát álszenten azt állítani, hogy Szókratész nem kedvelte a szofistákat, mivel pénz kértek tanításaikért, ez ugyanis mellékes. A mester azt kifogásolta, hogy mivel pénzért oktattak, így nem értelmi rátermetség szerint válogatták tanítványaikat, hanem vagyoni helyzetük szerint bárkit tanítványukká fogadtak, még az arra érdemteleneket is. A legfőbb probléma, a tanítványok észbeli képességei szerinti szelekciójának teljes hiánya a szofistáknál. A klasszikus filozófus modellje szembe állítható a szofistáéval: nem fogad válogatás nélkül tanítványt, csak a tehetséges ifjakat neveli. Nem kér juttatást, külseje igénytelen, nem ad a külsőségekre, nem a szónoklattan, hanem a helyes gondolkodás szabályait és az etikai mércék elsajátítását várja el hallgatói körétől. Szókratész elitizmusa Platón személyiségére is hatott. Platón és Arisztotelész, miként Szókratész is, korábban kizárólag válogatott társasággal, a beavatottakkal osztotta meg elgondolásait. Az előbbi kettő Szókratészhez képest programfilozófusnak is nevezhető, hiszen írásos formában rögzítették eszméiket és filozófiájuknak intézményesített keretet is szabtak. Platón

az Akadémiát, Arisztotelész a Lúkeiont alapította, ahol naponként szerveztek előre rögzített témákból beszélgetéseket, kizárólag a befogadott tanítványi kör számára. Zárt rendként kell elképzelnünk e filozófusköröket, saját épületben, osztályteremmel és könyvtárral, és persze a vezető filozófussal. Platón iskolája több évszázadon át működött, a mesterek halálukkor végrendeletben hagyományozták a legtehetségesebbnek tartott tanítványra a vezetői tisztséget, aki aztán a ház, a könyvtár és a mozgalom vezetését haláláig látta el. Arisztotelész Farkas Apollón ligetében sétálgatva tanított, innen körének ragadványneve is: peripatetikusok. A két iskola Athén leghíresebb, ámde zárt filozófusközpontjaként működött, a hétköznapi érdeklődők előtt nem álltak nyitva, kívül helyezték magukat a társadalom adta keretekben, nem foglalkoztak a szofisták idején még igen népszerű politikai, államelméleti témákkal. Ennek egyébiránt kézenfekvő magyarázata is van, a peloponnésosi háborút követően a restituált athéni demokrácia igaztalan vádakkal ítélte halálra a feddhetetlen erényű bölcset, Szókratészt. Ezen eseményt követően hosszú évszázadokra válik jellemzővé a filozófusok általános politikaellenessége. Talán ez is lehet a magyarázata annak, hogy Athénban a görög filozófia harmadik korszakában több új filozófiai irányzat is tért hódít magának, mely irányzatok az egyéni sors boldogságának esélyeit hivatottak vizsgálni, a politikai gyakorlat, a városállam vezetése mint filozófiai téma eltűnni látszik egy időre, de nem végleg, ugyanis a politika gyakorlata a hellénizmus korának utolsó felében ismét felvállalható lesz a filozófusok számára.

A hellénisztikus kor filozófusmodellje változatos stílusjegyeket mutat majd. Szókratész szellemisége és az iránta érzett tisztelet nem múlik ebben a korszakban sem, az ő szelíd, emberszerető, bölcs alakja köszön vissza a hellénizmus korában. A filozófiát szókratikus keretek között gyakorolják a kor nagy irányzatai, válogatnak ugyan a tanítványok között, de Platón és Arisztotelész hagyományához képest lazább intézményi struktúrában működtetik iskolájukat, közterületen bárkivel bármilyen filozófiai témáról szívesen beszélgetve. A filozofálás tehát ismét Athén főterén, az Agorán, a hétköznapi emberek közelében zajlik. Jártukban keltükben az ügyeket intéző athéni polgárok kedvük és idejük függvényében hallgathattak bele egy-egy eszme-futtatásba a világ keletkezéséről, az élet nehézségeinek orvoslásáról, vagy a helyes életvezetésről. A szókratikus jelleg abban is megmutatkozik, hogy a hellénisztikus kor filozófusa nem törődik a városállam aktuálpolitikai történéseivel, sőt e kor első felének filozófus modelljére éppen az lesz jellemző, hogy kivonja magát a város ügyeinek intézése alól is. Ám idővel ez is módosulni fog, a római hódítások előrenyomulásával arányosan egyre több, a görög műveltséget megismerni szándékozó fiatal római tanulmányozza a görög filozófiát görög földön, és ennek következményeként olykor a görög filozófusokat házi mesterként látjuk egy-egy római nemes körében. Ilyen a sztoikus filozófia második korszakának nagy egyénisége, Panaitiosz, aki Scipio Africanus társaságában mutatkozik, tudjuk, hogy elkísérte Scipiót Karthágó elleni hadjárata idején. A filozófia tehát a hellénisztikus kor derekán elhagyja Athént, a Kr. e. 1. században tudományos központként működő Rhodosz, majd később Róma veszi át a filozófia, a tudomány központja szerepet.

A hellénizmus korának második felében tevékenykedő filozófusok esetében egyre inkább tapasztalható, hogy a klasszikus görög filozófusok politikától való általános elfordulását már nem tekintik mérvadónak, támogató tanácsaikkal segítik egy-egy városállam jó működését. Panaitiosz politikai élet iránti erőteljes érdeklődésével szokás a hellénizmus korában tapasztalható filozófus státuszváltozást datálni. És valóban, az őt követő sztoikus filozófusok, vagy csak filozófia iránt érdeklődő bölcsek valódi politikai karriert futnak be, azaz filozófus-államférfiként tevékenykednek. Panaitiosz közvetlen tanítványa Poszeidóniosz már elég határozottan mutatja a tudatosan vállalt filozófus-államférfi szerepet. Rodoszon, ahol sztoikus iskoláját működtette prütanniszként és a rómaiakhoz delegált követként bízták rá a városállam ügyeinek intézését. De itt kell megemlítenünk Poszeidóniosz legismertebb tanítványát is, aki mesterét filozófia terén nem, de politikai hírnévben felül is múlta: Marcus Tullius Cicerot.

Az Athénből elvándorló filozófusok kihívásként élhették meg a maguk által választott poliszba való beilleszkedést, és a tényleges, vagyis sikeres beilleszkedés kézenfekvő megoldását a városállam politikai életébe való bekapcsolódás jelenthette. Ez tehát az egyik nyilvánvaló oka a filozófusok ez időben tapasztalható politika iránti vonzalmának, de valószínűleg nem az ez egyetlen ok, ugyanis a gyakorlati magyarázat mellett meg kell említenünk törekvésüket a filozófia megújítására is, amely leginkább a sztoikus filozófusokra lesz jellemző. A sztoikusok határozottan próbálták elválasztani magukat a két nagy klasszikus filozófiai iskolától, mintegy önálló eredeti rendszert alkotva, amelyben fontos szerepet kapott a hagyományos filozófiai témák mellett a gyakorlati filozófia is. Ez leghatározottabban a sztoa második korszakában tapasztalható. A hellénisztikus kor filozófusaira tehát egy megváltozott filozófuskép lesz jellemző. A környezet, a városállam és annak ügyes bajos gondjai, ha kezdetben nem is aktuálpolitikai kérdések felvetésében, de érintették a korabeli bölcseleket. A sztoikus filozófia tárgya szigorú értelemben a kozmosz, a természet, melynek része a polisz, a módosult kép tehát nem csupán a gyakorlati hétköznapok változásával magyarázható, hanem a filozófiai téma, a kutatás tárgyának megváltozásával is. Ebben a vibráló, színes közegben a görög kultúra kiáradásának keretei között bontakozott ki a sztoikus filozófia, mely jelen tanulmány tárgyát képezi, különös tekintettel az iskola alapítójának, Zénónnak biográfiájára és tanainak ismertetésére, néhány fontosabb Zénón-töredék általam készített magyar nyelvű fordítása kíséretében.

II. A SZTOIKUS ISKOLA KORSZAKAI ÉS A MOZGALOM TOVÁBBÉLÉSE

A sztoicizmus a Kr. e. 2. században nyert teret magának és túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a görög filozófiai irányzatok közül a leghuzamosabb ideig volt gyakorlatban. Furcsa módon a mozgalom nem az iskola alapítójáról nyerte nevét, hanem a helyről, ahol a filozófus kifejtette tanait. A kitióni Zénón Athén központjában, a Sztoa

Poikiliében, a Tarka Csarnokban fogadta hallgatóságát, amely nevét Polügnótosz mitológiai jelenteket ábrázoló színes festményeiről kapta. Innen tehát a név: a csarnok, vagyis a sztoa filozófusai. Zénón Kr. e. 300-ban alapíthatta a mozgalmat, és egészen haláláig vezette is.

Az antik sztoikus filozófia három nagy korszakra tagolható. Az ósztoa az alapító Zénón és tanítványai által fémjelzett korszak, a második a már Athént elhagyó, de még görögül író filozófusok korszaka, a középső sztoát, melyet végül a Rómában élő és többnyire latinul író sztoikusok köre követ, újsztoa névvel illetjük.

Az ósztoa nagy egyéniségei az alapító kitióni Zénón (Kr. e. 334–262), Kleanthész (Kr. e. 331–230) és Khrüszipposz (Kr. e. 280–208). A középső Panaitiosz (Kr. e. 185–110) és Poszeidóniosz (Kr. e. 135–185), a latin vagy újsztoa nagy egyéniségei Seneca (Kr. e. 4–Kr. u. 65), Marcus Aurelius (Kr. u. 121–180), valamint az ugyan római, de az elődök iránti tiszteletből még görögül író Epiktétosz (Kr. u. 60–120). Az ósztoában a sztoikus filozófia dogmatista jelleget mutat, ekkor fogalmazódnak meg a főbb tételek, a második korszak képviselői kissé szembefordulnak e hagyománnyal és pontosító célzattal kritikai hangon közelítik meg a korai sztoikusok érveit. A nagy elődökkel ellentétben ők lesznek azok a filozófusok, akik politikai ambícióikat is nyíltan vállalják. A középső korszakban kezdetben megőrzik az iskolaszervezés kereteit, de az már hagyományos módon nem tartható fenn, ugyanis a tehetséges követők elhagyják Athént. Poszeidóniosz Rodoszon alapít saját iskolát, mely az utolsó ismert antik sztoikus iskola. Működése az alapító halálát követően megszűnik, ami egyben a szervezett sztoikus mozgalom elmúlását is jelenti. Az utolsó korszak képviselői önálló iskolába már nem tömörülnek, saját örömeikre művelték a filozófiát, nevük mégis sokkal ismertebben cseng a műveltek körében, mint a nagy elődöké, aminek az az egyszerű magyarázata, hogy a sztoikus filozófia olykor bonyolultnak és számos előtanulmányokat igénylő területeit, mint az ismeretelmélet vagy logika már nem művelik. Sokkal inkább a sztoikus etika hétköznapi gondjainkra orvosságként szolgáló terápiás eszközeit dolgozzák tovább és népszerűsítik. Az ókori sztoikus filozófia utolsó nagy képviselője a filozófuscászár, Marcus Aurelius, akinek halála után sem lankad a sztoikus filozófia népszerűsége, igaz nem direkt hagyományozódással. A sztoikus filozófia nyilvánvalóan nagy hatással lesz a filozófiatörténet nagy személyiségeire, hiszen Szent Ágoston teológia érveitől, Abelardus lelkiismeret-fogalmán át, Kálvin predestináció elméletén, vagy Descartes szenvedélytanán keresztül a filozófiai irányzatok többségében kimutathatók a sztoikus filozófia főbb elemei. Gyakorlati jellegéből fakadóan a felvilágosodás korában maga a mozgalom is újjáéled, mely korszak neosztoicizmus néven vált ismertté. Legnevesebb képviselője a németalföldi humanizmus kiemelkedő tudósa, Justus Lipsius (1547–1606). A magyar humanisták között is akadtak, akik nyíltan vállalhatóknak tartották a sztoikus tanokat, itt érdemes megemlítenünk Bethlen István pártfogoltját, az erdélyi felvilágosult gondolkodók nagy egyéniségét, Laskai József református prédikátort. Laskai fordította le magyarra tanárának, a neosztoikus Lipsiusnak latin nyelven írt államelméleti művét, mely a később kibontakozó magyar humanizmusra volt

igen nagy hatással. A fordítást elemzéssel egészítette ki, amelyből kiolvashatók a Seneca közvetítésével ránk hagyományozott sztoikus eredetű tanok a szabadságról és az egyenlőség. Ezen előremutató eszmék az antikvitásban még nem voltak igazán népszerűek, a sztoikus etika azonban elsőként nevezte meg őket.

III. ZÉNÓN RECEPCIÓTÖRTÉNETÉRŐL

A hellenizmus korában tevékenykedő sztoikus szerzők művei sajnos elvesztek, csak töredékeket ismerünk, csupán a sztoa harmadik korszakából maradtak ránk teljes terjedelmű művek. Zénón filozófiai gondolatait többnyire másodlagos forrásokból és erősen interpretált szövegekből vagyunk kénytelenek rekonstruálni. A szövegek tanulmányozása, olvasása a manapság tanulmányaikat végző egyetemi hallgatók tanulási gyakorlatához hasonlítható. Az érdeklődő műveltek az eredeti írásokat kivonatolták és időközönként szószerinti idézeteket is beiktattak jegyzeteik közé. E műfaj szerzőit doxográfusoknak nevezzük, e gyakorlatnak köszönhetően ismerjük ma Zénón legfontosabb tanításait. A Kr. u. 1–2. században olyan doxográfiai értékeket mutató művek készültek el, amelyek szerzői valóban elmélyülten érdeklődtek a sztoikus filozófia iránt. A legfontosabb forrást gyűjtők között Jamblikhoszt, Sztobaioszt, Diogenész Laertioszt, Cicerót, Plutarkhoszt, Sextus Empirikust, az orvos Galénoszt, Szimplikioszt, az Arisztotelész kommentárok szerkesztőjét, valamint a későbbi nagy sztoikusok közül Senecát is érdemes megemlítenünk Zénón és általában a sztoikusok tanainak megőrzőiként. Ezek a szerzők nem csupán jegyzeteket készítettek, de a sztoikus életvezetési szabályokat magukénak érezve, be is építették azokat saját filozófiai mondanójukba. Már a fent ismertetett erősen válogatott doxográfiai szerzőlista is érzékelteti Zénón töredékeinek és tanainak összegzését célzó vállalkozás hihetetlen horderejét, hiszen az erre vállalkozóknak gyakorlatilag a teljes hellénisztikus és császárkori irodalmat töviről hegyire át kell tanulmányoznia, hogy e művekből Zénónra és a sztoikusokra utaló mondatokat összegyűjthesse.

Nyilvánvalóan e nehézségi faktor lehet a magyarázata, hogy Zénón töredékeinek önálló kötetben való publikálása egészen a 19. századig váratott magára. Elsőként A. C. Paerson vállalkozott e munkára, és 1891-ban kiadta Zénón és tanítványa, Kleanthész fragmentumait filológiai és filozófiai kommentárokkal. (A. C. Pearson *The Fragments of Zeno and Cleanthes*, Cambridge, 1891.) Paerson munkáját kiindulópontnak véve néhány évtizeddel később, 1921-ben Johannes von Armin már egy a korai sztoa teljes fragmentum gyűjteményét adta közzé, amely Zénón, Kleanthész és Khrüsszipposz töredékeit tartalmazza; máig a használatos a filológusok körében. (J. von Armin *Stoicorum veterum Fragmenta*, Leipzig, 1921.) A háromkötetes műre a mű címének rövidítésével (SVF) a sorozat adott kötetének római számmal, a töredéknek arab számmal való megjelölésével egyezményesítette a filológustársadalom, megadva továbbá az antik szerző nevét, akitől származik az utalás, művének címét és a szöveg belüli pontos helyét az oldal- és sorszám pontos közlésével.

Ennek a szigorú szövegjelölésnek az oka az adott részlet visszakereshetősége, hogy az idézett szöveget bárki a szövegkörnyezet figyelembevételével próbálja értelmezni, vagy lefordítani. A tanulmányban szereplő fordítások is J. von Armin gyűjteményéből származnak és az itt ismertetett filológiai pontosság követelményei szerint kerülnek közlésre. Zénón recepciótörténete nem ért véget a két szövegkiadás publikálásával. A század elején a német klasszika-filológia kezdte meg a szövegek filológiai tisztázását és a tanok eredetiségnek igazolását, M. Pohlenz kétkötetes, monumentális monográfiát szentelt csak a sztoikus filozófiának. Műve máig mérvadó a sztoikusokkal foglalkozó tudósok számára. (M. Pohlenz, *De Stoa I*, Göttingen, 1992.; *Die Stoa II*, Göttingen, 1980.) A teljesség igénye nélkül meg kell még említenünk néhány, a sztoikus filozófiát és a hellénisztikus kor irányzatait alaposan tárgyaló kortárs filológus nevét. Elsőként A. A. Longot említeném meg, aki a hellénisztikus filozófiai irányzatok elemzését több könyvében is publikálta, közülük néhány magyarul is olvasható; de R. Sorabjira is felhívnom a figyelmet, aki a sztoikus szenvedélytanról és annak a keresztény filozófiában kimutatható hatásáról tett közzé több publikációt; végül pedig D. Sedleyt, a sztoikus metafizika és ismeretelmélet hozzáértő tudósát érdemes még említenünk, aki a sztoikus filozófia mellett a klasszikus filozófia szakértőjeként is ismert. Hazánkban a sztoikus filozófia kutatója Steiger Kornél, aki a közelmúltban Zénón töredékeinek egy szemelvényes fordítását, valamint a sztoikus filozófiával általános szinten foglalkozó tanulmányokat adott közzé

Tanulmányom második felében a sztoikus iskola megalapítójának, a kitióni Zénónnak filozófiai életútjáról, a róla szóló anekdotákról és a filozófiáról vallott nézeteiről fogok szólni a sztoikus filozófia diszciplináris felosztása szerint: a természetfilozófia, más néven fizika, az etika és a logika, azaz az ismeretelmélet, a helyes érveléssel foglalkozó tudomány osztályozása szerint. Elemzéseimet néhány általam készített magyar nyelvű Zénón fragmentum közlésével támasztom alá. A töredékek tagolhatósága és a szövegértés érdekében a fordításokat címekkel láttam el, mely címzések az eredeti görög, illetve latin szövegekben nem fordulnak elő.

IV. ZÉNÓN ÉLETE

SVF I 1-6 Diogenés Laertios VII 1- 28

Zénón származása

1. Zénón Mnaszeasz vagy Démeasz fia, a ciprusi Kitión, a görögök alapította föníciai telepések által lakott város szülötte. Nyakát csak egyik irányba tudta fordítani, ahogyan ezt az athéni Timótheusz írja az *Életrajzok* című művében; türoszi Apollóniosz arról tudósít, hogy vékony, magas, sötét bőrű férfi volt, és egyszer valaki őt egyiptomi klematisznak nevezte, ahogyan Khrüsziposz is írja a *Közmondások*

című műve első könyvében. Vastag, puha és gyenge vádlója volt, ezért mondja Perszaios a *Lakomázási emlékek* című művében, hogy távolmaradt sokszor a lakomáktól. Azt is mondják szerette a fűgét frissen és aszaltan egyaránt.

Filozófiai előtanulmányai

Kratésznek volt tanítványa, ahogy arról már szó esett korábban, aztán Sztilpónt hallgatta – mondják – és Xenokratészt tíz évig, ahogyan Timokratész írja a *Dión élete* című művében. Szintén ő írja, hogy még Polemónt is hallgatta. Hekatón írja, valamint a türoszi Apollóniosz *Zénón élete* első könyvében, hogy Zénón egyszer jóslatot kért: vajon miként élheti a legjobb életet, azt válaszolta neki az isten: ha elkeveredik a holtakkal; ezt aztán úgy fejtette meg, hogy olvasnia kell az elődök tanításait.

Kratésszal való találkozása

Kratésszal a következőképpen találkozott: a Főniciából Peiraieuszba tartó üzleti útján, amikor bíborral kereskedett, hajótörést szenvedett. Kiszállt Athénban – ekkor már harminc éves lehetett – leült egy könyvkereskedő mellé, aki Xenophón *Emlékezéseinek* második könyvét olvasta fennhangon. Ekkor örvendezve megkérdezte tőle, vajon hol élnek a könyvben szereplő férfiak.

2. Szerencsére éppen arra járt Kratész, és a könyvkereskedő felkiáltott: „Őt kövesd!” Ettől kezdve aztán Kratész hallgatója lett. (...)

Athénban: a Tarka Csarnok mestere

Végül elhagyta Kratészt és a fentebb már felsorolt filozófusokat hallgatta még vagy 20 éven át, ezért szokták mondani őt idézve: „Bizony szerencsés voltam, amikor hajótörést szenvedtem!” Egyesek szerint ezt már Kratész tanítványaként mondogatta. Mások szerint inkább amikor Athénban időzött. Úgy tudják, amikor tudomására jutott a hajó elsüllyedése így szólt: „A jószerencse vezetett a filozófiához!” Mások szerint meg csak azután kezdett filozofálással foglalkozni, miután eladta portékáját az athéniaknak. A Tarka Csarnokban sétálgatott, amit Peiszainaktiosznak is neveznek, tarkának pedig Polügnótosz színes festményei után. Hát itt adta elő tanait, azt szerette volna, hogy e hely nyugalmat leljen, mivel a harminc zsarnok ténykedése idején 1400 athéni polgár lelte itt halálát. Többen is csatlakoztak hozzá hallgatni tanításait, őket sztoikusoknak nevezték el, miként a követőit is, akiket eleinte zénóniánusoknak hívtak, ahogy Epikurosz írja *Levelek* című írásában.

Az athéniak tisztelete Zénón iránt

3. Az athéniak oly mértékben nagyra tartották, hogy a város védőfalainak kulcsát nála helyezték el, sőt még aranykoszorúval és bronz szoborral is megtisztelték. Ugyanezt saját szülővárosa polgártársai is

megtették, akik tudták, hogy egy ilyen férfi szobra városuk díszé lesz, de még a Szidónban élő kitióniak is a sajátjuknak érezték. (...)

A mértéktartás és önfejelem erényének gyakorlója

Kenyérdarabkákon, mézen és kevés illatos boron élt. Elvértve voltak fiúszereit, mindössze egy vagy két alkalommal volt örömlánnyal is, csakhogy ne gondolják nőgyűlölőnek. Perszaiossal lakott a saját házában. Perszaiosz egyszer egy fuvoláslányt vitt haza neki, de Zénón visszaküldte őt Perszaioszhoz. (...)

A sztoikus erény, a filozófia gyakorlója

4. (...) Nagyon szívós és kis igényű ember volt, nyers ételen élt, vékony köpenyt viselt. Ezt mesélik: „Neki sem a fagyos tél, sem a végtelen zápor, sem az erős nap tüze nem ártott, miként a veszes betegség sem, se a fontos ünnepi játékok, mert ő fáradhatatlanul, éjjel-nappal a filozófia művelésén munkálkodott!” (...)

A fegyelmezetség erényének gyakorlója

6. A komédiaköltők észre se vették, hogy vicceikkel éppenhogy dicsérik Zénónt. Például Philemón a Filozófusok című drámájában ezt írja: „egy darab kenyér, fügecsemege, öblögesd le vízzel; ilyen új filozófiát vezet be ő, éhséget tanít, és tanítványokat kap”. Egyesek Poszeidipposznak tulajdonítják e sorokat. Ezt is mondják róla: „Zénón a legfegyelmezettebb filozófus.” (...) Mindenkin túltett fegyelmezetség tekintetében és úgy tűnik, méltóság – és Zeuszra – a boldogság tekintetében is.

Zénón halála

Kilencvennyolc éves korában halt meg betegség nélkül, egészségesen. Perszaiosz azt állítja *Az etikai értekezésekben*, hogy 72 éves korában halt meg; Athénba 22 éves korába érkezett. Apollóniosz azt állítja, hogy 68 éves koráig állt az iskola élén. Halála így esett meg: az iskolából kilépve megbotlott és eltörte egyik lábujját, rácsapott a földre és a Niobé egyik sorát ismételte. „Jövök már! Mért hívsz?” és azon nyomban meghalt; megfulladt magától. Az athéniak a Kerameikoszon temették el, tiszteletüket a fent már említett rendeletek meghozatalával fejezték ki, erényes jellemének így állítva emléket.

Zénón művei

SVF I 41 Diogenes Laertios VII. 4.

Zénón az *Államról* című műve mellett a következő műveket írta még: *A természet szerinti életről*; *A késztetésről, az ember természetéről*; *A szerwedélyekről*; *A kötelességekről*; *A törvényről*; *A hellén nevelésről*; *A látásról*; *A mindenségről*; *A jelölésről*; *Püthagorászi kérdéskörök*; *Általános dolgokról*; *A stílusokról*; *Homéroszi kérdések öt könyve*; *A költészetéről és hallgatásáról*; továbbá a *Szaktudományokról*, *A megoldásokról*; *A cáfolatok két könyve*; *Visszaemlékezés Kratészre*, végül az *Etika*.

A Diogenész Laertiosznál olvasható *Filozófusok életrajza* című doxográfiai szövegben az olvasható, hogy a kitióni, azaz ciprusi származású Zénón főníciai kereskedőcsalád sarjaként született. Ez nagy valószínűséggel Kr. e. 331-ben történt. Athénba 311 körül érkezhetett egy üzleti út során, amikor főníciai bíborvásznat szállíthatott Athénba, de Athén kikötőjének közelében hajótörést szenvedett, és a szerencsétlenségről a hagyomány azt tartja, hogy Zénón éppen jószerencseként fogta fel, mivel ennek a sajnálatos eseménynek köszönhetően ismerkedett meg a filozófiával. A kikötő piaci forgatagában egy könyvárusra lett figyelmes, aki portékáját reklámozva Xenophón Szókratészről szóló *Emlékezeit* olvasta fennhangon. Zénón csodálattal hallgatta az elbeszélést, megkérdezte a kereskedőt, hol találkozhat ilyen tiszteletreméltó filozófusokkal. A kereskedő az éppen arra járó Kratészre (Kr. e. 368–285) mutatott és ezzel Zénón tudtára adta, ha a magas filozófia érdekli, akkor Kratész társaságát keresse. Kratész Diogenésznek, a cinikus iskola megalapítójának volt tanítványa, mely irányzat elsősorban a szókratészi etika egy radikális változatát hivatott tovább örökíteni. Később Zénón más filozófusokat is felkeresett, a szintén szókratikus körként működő megarai iskola nagy egyénisége, Sztilpón (Kr. e. 360–280) mellé is odaszegődött, akitől a logikai formulák és paradoxonok gyakorlatát sajátította el. A több filozófus köréhez való csatlakozás tervszerűséget feltételez, Zénón saját iskolája megalapítása előtt nyilván az akkori irányzatok mindegyikével meg kívánt ismerkedni. Nyitottsága és a megszerzett ismereteket egységgé formáló filozófusi hajlamának kohéziós ereje kellett a merőben új, de azért még a régi gyökerekkel is rendelkező filozófiai mozgalom létrehívásához. A mintegy tíz évig tartó filozófiai tanulmányokat követően alapította meg önálló filozófiáját Kr. e. 30 körül. A mozgalom nevét a már említett Tarka Csarnokról, Sztoa Poikiliéről kapta, ahol Zénón naponta adta elő filozófiai gondolatait. Életéről, a sztoikus erények személyiségében állandósult gyakorlatáról, az önfegyel-méről, a mértéktartó életmódjáról, miként bölcsességéről is számos tudósítás ismert. Az athéniak – bár nem volt született athéni polgár – tiszteletük jeleként halálakor aranykoszorúval díszített szobrot emeltek számára. Természetesen szülővárosa is versenyre szállt a leghíresebb sztoikus tiszteletében, így a tudósítások szerint Kitióban is szobrot emeletek emlékére. Tanítványi köre gazdag volt, de válogatósnak mutatkozott, mivel nem kedvelte a tömeget, gondolatait Szókratészhez hasonlóan csak az arra érdemesekkel osztotta meg. Legkedve-sebb tanítványával, Perszaiossal otthonát is megosztotta egy időben. Halálá-nak története is tökéletes sztoikus jellemének állít emléket, ahogy a fent idézett Diogenész Laertiosz részletből kiderül. A történeti hagyomány szerint sosem volt beteg, idős korában halt meg, valószínűleg Kr. e. 262-ben, tudomásul véve és várva élete befejezését. Halála után tanítványa, Kleantész vezette az iskolát, aki tehetségben meseteréhez képest alul maradt. A Zénónról szóló, időközön-ként mosolygató történetek a hellénizmus korának irodalmi stílusát tükrözik, a legtöbb esetben ezen elbeszéléseket kritikával kell fogadnunk. Az érdeklődő nagyközönség szórakoztatását hivatottak szolgálni, miként az manapság is

tapasztalható a hírességek körül, de azzal a nagy különbséggel, hogy az antikvitás korában az érdeklődés a műveltség emblematikus figuráit célozta, manapság viszont a műveltség tekintetében alig értékelhető személyiségeket.

Zénón gazdag szerzőnek nevezhető a Diogenésznél megmaradt címlista alapján. A címek arra engednek következtetni, hogy Zénón elsősorban a sztoikus etika fontosabb tárgyköreinek elemzését végezte el, a természettel való összhang elérésének lehetőségeit, és a cél elérésben zavaró szenvedélyek kiküszöbölésének esélyeit kutathatta.

A továbbiakban Zénón töredékei alapján a sztoikus filozófia főbb tanainak rövid összefoglalására térek ki.

V. ZÉNÓN ÉS A SZTOIKUS FILOZÓFIA LEGFŐBB TANAI

A filozófia három fő területe: fizika, etika és logika

SVF I 45 Diogenés Laertios VII 39

A kitióni Zénón elsőként állítja a *Logoszról* című művében, hogy a filozófia három részre tagolódik: a fizikáról (ti. természetfilozófiáról), az etikáról és a logikáról való érvelés szerint. (...) A sztoikusok a filozófiát élőlényhez hasonlítják: a csontoknak és az idegeknek a logika felel meg, a húsos részeknek az etika, a léleknek pedig a fizika.

SVF I 46 Diogenés Laertios VII 40

Egyesek a logikát rendelik első helyre, másodikra a fizikát és harmadikra az etikát. Ezzel találkozunk Zénón *Logoszról* című művében is.

Sztoikus metafizika: a két princípium, az isten és az anyag

SVF I 85 Diogenés Laertios VII. 134

A sztoikusok szerint a mindenségnek két princípiuma van: aktív és passzív. A passzív princípium a minőség nélküli szubsztancia, az anyag; az aktív princípium az anyagot megformáló logosz, az isten. Ez utóbbi, mivel örökkévaló, az anyag egészét átjárva mindent létrehoz. Ezt a tant kitióni Zénón állította *A szubsztanciáról* című munkájában.

A kozmosz istenség, ész, gondviselés, Zeusz

SVF I 102 Diogenés Laertios VII 135-6

A sztoikusok azt állítják, hogy isten, ész és gondviselés, illetve Zeusz ugyanaz és számos más néven is lehet nevezni őt. Kezdetben önmagára támaszkodott, majd az egész szubsztanciát levegőből vízzé változtatta; ahogy az élőlények esetében a spermát az ondó folyadék tartalmazza, nos úgy volt jelen a kozmosz logoszcsírája a nedvességben, így tette alkalmassá az anyagot önmagában a következő teremtési szakaszokra; így először a négy elemet teremtette meg: a tüzet, a vizet, a levegőt és a földet. Ezt Zénón írja a *Mindenségről* című művében. (...)

Akkor keletkezik a kozmosz, amikor a szubsztancia a tűzből a levegőn át a nedvességbe fordul, kiszáradó része földdé válik, ritka részei pedig tűzzé válnak. Keveredés által válnak ki később a növények és állatok és más élőlények. A kozmosz keletkezéséről és pusztulásáról Zénón a *Mindenségről* című írásában szól.

A kozmikus fellobbanás és kozmikus ciklus

SVF II 524 1-3. Sextus, *Adversus mathematicos* IX.332

A sztoikusok megkülönböztették a mindenséget és az univerzumot. Szerintük a mindenség a kozmosz, az univerzum pedig a mindenség és az azon kívül található űr. Így tehát a mindenség, vagyis a kozmosz az űr által határolt, az univerzum pedig végtelen, miként a kozmoszon kívüli űr is.

SVF II 610 Achilleus, *Isagogia in Aratum* 8

A sztoikusok szerint a kozmosz feloldódik (elég) bizonyos meghatározott időközönként; azt mondják, az űr nem végtelen, hanem ugyanannyit táglul az univerzum, miközben feloldódik a kozmosz.

A kozmosz részei közti összhangról: fatum

SVF I 98 Aristocles, Eusebius, *Preoartio evangelica*, XV. P. 816 d

Bizonyos gondviselés szerint időközönként az egész kozmosz feloldódik, majd pedig ismét visszarendeződik. Az első tűz olyan, mint a mag, mindennek logoszat bírja, és a múltbeli, jövőbeli és jelenbeli események okát is. E dolgok közötti kapcsolat és kölcsönhatás a fatum, tudomány, igazság, ez a létezők kivédhetetlen és elkerülhetetlen törvénye. Ennek megfelelően a világon minden jól rendezett, miként egy tökéletes törvénnyel működő városállamban.

Gondviselés

SVF I 175 Diogenés Laertios VII 149

Minden a gondviselés által lett, állítja Khrüszipposz (...) és Poszeidóniosz (...) és Zénón, mivel a fatum minden dolog okának szoros összefüggése vagy logosza, mely szerint a kozmosz vezeti magát.

A jóslás

SVF I 174 Diogenés Laertios VII 149

Azt állítja, minden jóslás helyes, ha létezik a gondviselés, bizonyos sikeres jóslatok alapján mesterségnek is nevezi Zénón.

A lélek tüzes lehelet: pneuma

SVF I 135 Diogenés Laertios VII 157

A kitióni Zénón szerint a lélek meleg lehelet (pneuma), ez késztet légzésre és mozgásra bennünket.

Az etika tárgykörei

SVF I 178 Diogenés Laertios VII. 84

A filozófia etikai tárgykörei a következők: a késztetés, a jó és a rossz, a szenvedélyek, az erények, a végső cél, a legfőbb értékek és a cselekvés, a kötelesség, a buzdító és gátló tényezők köre. (...) A kitióni Zénón és Kleanthész, és a korábbi sztoikusok egyszerűbben definiálták e tárgyat.

Boldogság: a természettel összhangban élni

SVF I 179 Diogenés Laertios VII. 87

Elsőként Zénón *Az ember természetéről* című írásában állította, hogy a végső cél a természettel összhangban élni, amely az erény szerinti élet. (...) Az erényes élet a természettel összhangot mutató dolgok tapasztalata. (...) Mindenki természete a mindenség természetének része.

*A szenvedély téves képzet*SVF I 209 Galénos, *De Placitis Hippocratis et Platonis*, V. 429, p. 505. 5-14 M

Zénón úgy gondolta, hogy a szenvedélyek (...) a lélek összehúzódsai, elernyedései, felemelkedései és kitörései, amelyek rögtön az ítéletek után következnek.

*Zénón tenyér hasonlata a képzetek megragadásáról*SVF I 66 Cicero *Academica* Pr. II 144

(...) Zénón ezt a szemléltető példát mutatta be. Egyik kezét előre nyújtotta kinyitott tenyérrel, a „képzet” – mondta – „ehhez a kinyitott tenyérhez hasonló”; aztán kicsit visszahajlította ujjait: ez a mozdulat jóváhagyáshoz hasonló”; majd teljesen összezárta ujjait és ökölbe szorította kezét, és ezt megragadásnak mondta, a hasonlat alapján pedig erre a mozzanatra, az ökölbe szorított kéz mozdulatára, amit előtte még soha sem nevezett meg a filozófia, a megragadás (katalépszis) kifejezést vezette be. Aztán pedig bal kezét is kinyújtotta, és a jobb öklét így alaposan és erősen megszorította, ilyen pedig a tudás, mondta, ami nem része senkinek, csak a bölcsnek.

*A megragadó képzet és téves képzet*SVF I 60 Cicero *Academica* Post. I 41

41. Nem minden képzetnek ad hitelt, csak azoknak, amelyek valamilyen sajátos jelzéssel rendelkeznek azon dologról, amelyet reprezentálnak; azt a képzetet pedig, ami önmagát mutatja meg, megragadónak nevezte el; (...) A tévedés, a meggondolatlanság, a tudatlanság, a vélemény, a feltételezés egy szóval minden, ami idegen a szilárd és változatlan jóváhagyástól, az erény és a bölcsesség hátramosztójának ítélte.

A sztoikus filozófia három jól elkülöníthető területre oszlik: fizikára, etikára és logikára. Ezt a felosztást a legtöbb tudósító Zénónnak tulajdonítja. Jóllehet a filozófia területeit külön megnevezi, de nem szabad figyelmen kívül hagyunk azt a tényt, hogy ezen területek szoros összefüggést mutatnak, nehéz külön tárgyalni e rendszereket. A helyes erkölcsi cselekvés ismérveinek bevezetőjét és az emberi boldogság kritériumának meghatározását ugyanis a sztoikus fizika és ismeretelmélet alaptételeiben találjuk meg. A fizika, vagyis a természetfilozófia témáinak vizsgálatát foglalja magába, a szóban forgó tudomány elemzést szolgáltat a mindenség metafizikai leírásáról, a kozmosz keletkezéséről, általában a keletkezésekről és pusztulásokról, a létezők kategóriáiról, magáról a természetről, azon belül az egyszerűbb létezők definiálásától az emberi létezés meghatározásán keresztül egészen az isteni minőséggel bíró égitestek leírásáig. A sztoikus fizika legfőbb tárgya a végtelen univerzum és a benne kifejlődő kozmosz, illetve annak összes eleme. Zénón és a sztoikusok a kozmoszt több néven is említik: Zeusz, istenség, természet, gondviselés vagy eszesség nevekkkel. Nyilvánvaló, hogy isteni létezőként értelmezték, amely tökéletes és örök attribútumokkal rendelkezik. Két fő princípium keveréke teremti meg benne a fizikai létezők körét, az aktív logosz, azaz isten és a passzív anyag, melyet az előbbi formál meg. Az isteni princípium átjárja az anyagot, így jelennek meg először a természetes testek, vagyis a négy elem, majd ezek arányos keverékéből a partikuláris létezők, a szikláktól a bonyolultabb létezőkön át, mint az ember, egészen az asztrális testekig, amilyenek a bolygók és a csillagok. Az aktív erő, az értelem, maga a kozmosz lelke, tüzes minőség, miként a hozzá hasonlatos kicsinyített emberi lélek is az. Az emberi lélek tüzes lehelet, amely a kozmosz lelkéből leszakadó logoszcsírák által teremtdődik meg, görögül pneumának nevezik. A kozmosz tökéletessége abban is megnyilvánul, hogy a benne arányosan keveredő két princípium isteni része, mivel tökéletességre törekvő, időközönként teljes mértékben átjárja a passzív princípiumot, az anyagot, és ekkor a teljes kozmosz, azonosulva vele, fellobban. E robbanás nem emésztő jellegű, éppen ellenkezőleg, a kozmosz tökéletesedő fejlődési útjának csúcса, a robbanást követően a világ nem enyészik el, hanem ismételten megszületik ugyanaz a kozmosz, ugyanazokkal az eseményekkel és résztvevőkkel, ugyanazokat a fejlődési korszakokat bejárva. A kozmosz rendeződése tehát tervszerű, minden eseménye megjósolható, ezt jelöli a görög *heimarmené* kifejezés, latinosan *fatumnak* szoktuk fordítani. A *fatum* kifejezésünk azonban félrevezethet, ugyanis többnyire végzetként szoktuk visszaadni, de a görög *heimarmené* a jó sorsot, a gondoskodást jelenti elsősorban. A sztoikus kozmikus tűz elmélet szerint ugyanez a kozmosz, amelyben most mi is élünk, már végtelen számú módon született újjá és majd még fog is a jövőben az időközönként bekövetkező robbanásokat követően. Mivel a kozmosz történései nem változnak a ciklusokon belül, ezért nyilvánvaló tény, hogy bármi is történik életünkben, semmi nem történhetne másként, mint ahogyan történik. Ez a megállapítás a sztoikus etika axiómájaként is szolgálhat. Az emberi életben

bekövetkező sorscsapások és szerencsétlenségek fatalista elfogadása megnyugvást jelenthetnek a szenvedőnek; az elmélet szépsége, hogy az elv elfogadása racionális szemléletet követel meg gyakorlójától és ezért is értékelődik felül az etikai irányzatok között a sztoikus intellektuális etika. A józan ítélőképesség birtokában, az irracionális érzelmektől mentes állapotban, higgadt és tiszta éleslátással feldolgozni a tragikus történéseket a legnagyobb kihívásnak tekinthető az emberi életben. Ezt a célt megvalósítani nem egyszerű, a lélek állhatatos és megfontolt minőségét erényünként birtokolni egy egész élet programja. Az ilyen erény nem etikai példázatok tanulmányozásával és begyakorlásával érhető el, hanem a lélek eszességének kiművelésével, és az ártó lélekszenvedélyek kezelésével. Az ész kiművelését tehát nem az etika, hanem a logika segítségével kezdhethetjük meg. Ezzel egybehangzónak tűnik az a Zénónnak tulajdonított filozófiai toposzt is, miszerint a filozófiával ismerkedőknek először a logikát kell tanulmányozniuk, hogy kellőképpen felvértezettek váljanak a helyes észjárásról és a filozófia egyéb területeinek tanulmányozásához. A zénóni logika legfőbb tárgya annak tisztázása, miként érhető el az ész zavartalan működése, miután az ész a gondolkodás képességének funkcióját látja el, ezért eme, működést zavarni képes tényezők kiiktatását célozza meg. Az ész nyugalmat elsősorban téves képzetek, és az általuk kiváltott szenvedélyek zavarják meg. Ezek tehát az emberi élet boldogtalanságának fő okozói. A sztoikus *apatheia*, azaz a szenttelenség állandósulása nem is érhető el azonnal, élettapasztalat és bölcsesség szükségeltetik hozzá. A szenvedélyek olyan célok kitűzésére készítenek bennünket, amelyek elérése lehetetlen számunkra, olyan téves elképzeléseket erősítenek meg bennünk például, mint hogy a jövőbeli eseményeket képesek vagyunk befolyásolni. Ezek az egyensúlykibillentő lélekmozgások állandó gyötrelmet és fájdalmat generálnak a lélekben. Az események és a történések tőlünk függetlenül mennek végbe, a mindenséget kormányzó logosz, fatum irányítása révén, bár néha előre megjósolhatók, de soha ki nem küszöbölhetők. Az átlagember azonban nem így gondolkodik. Többnyire azon kapjuk magunkat, hogy bánkódunk egy-egy körülmény miatt, és közben azon gondolkodunk, miként kerülhetünk volna el a kellemetlen helyzetet, vagy éppen olyan irreális célt tűzünk ki magunk elé, amely eléréséhez nincs képességünk, de persze ezt helytelenül mértük fel. Ilyen helyzetekben zavaros lélekmozgásokat élünk át, ilyen a düh, a sírás, a fájdalom, vagy a túlzó vágy; Zénón ezeket gyűjtőnéven szenvedélynek nevezi. A szenvedély, de talán a szenvedés találhatóbb szóhasználatnak tűnik, rázkódó, kellemetlen ziháló mozgással jár, és elnevezése éppen kialakulásának mechanizmusából ered. A lélek egy eseményt tévesen ítél meg, helytelenül alkot képzetet önmagáról és a körülményekről, elfogad igaznak egy ítéletet, holott az nem valóságos, az ilyen téves ítéletek kimondottan ártóak. Amint e téves képzetet kitisztítjuk, a szenvedély is alábbhagy. A fent ismertetett szövegekben a helyes képzet létrejöttéről olvashatunk. A helyes képzet akkor áll elő, amikor a lélek tisztán képes felfogni az elé táruló tárgyakat, eseményeket, akkor az értelem rábólint a képzetre, jóváhagyással él, az ilyen képzetet

megragadó képzetnek nevezi Zénón, és megkülönbözteti a jóváhagyás nélkül elfogadott képzettől, amely csupán a feltételezés és a vélekedés szintjét mutatja és a bölcsesség hátramoszdítójaként nevezi meg. A megragadó képzet nem vált ki szenvedélyt, cselekvésre mozgat, helyes akaratnak nevezhetjük, a lélek ilyenkor határozottan mozgat cselekvésre, megőrzi nyugalmát és az így véghezvitt tettekben a kötelesség valósul meg.

A sztoikus etika legfőbb gyakorlati célja a szenvedélyek kiiktatása. Az ártó lélekmozgások már kialakulásuk mechanizmusával is mutatják, hogy a tökéletes ember és természet közötti összhang felkavarói, kiküszöbölésük állandó munka. A sztoikus etikát gyakorló ember elsősorban tehát arra fog figyelni, hogy helyes ítéleteket alkosson a világról, önmagáról és a kozmosz tárgyairól. A helyes, megfontolt ítéletek a kötelességet megvalósító és erényes cselekvések mozgatórugói lesznek, így egész életünk során az értelmünk kimunkálásán kell fáradozunk saját boldogságunk érdekében. A sztoikus bölcs, akivé bárki válhat, legfőbb feladata a mindenség működési elveinek megismerése, így valóban elérheti a célt: a természettel, a mindenséggel összhangban élni. Ha a világ egésze isteni és tökéletes, akkor a benne zajló összes esemény, még ha éppen tragikus is, mint amilyen egy pusztító földrengés, az egész mindenség szempontjából nem minősülhet rossznak, hiszen a kozmosz gondviselő mozgása rendelte el így. Ha ezeket a sztoikus tantételeket elfogadjuk, akkor a személyes sorsunkban bekövetkező tragikus eseményeket is tisztán és helyes ítélettel felfogva – vagyis hogy azok is a világ jó célját szolgálják – zavarmentesen, azaz szenvedély, fájdalom nélkül fogadhatjuk el. Ennek felismerése nem egyszerű, az ítéleteink helyes megragadása, mégpedig állandósult erényként, nem adatik meg csak a bölcsnek, akinek tehát minden képzete tiszta és világos, így minden tette helyes, szenvedély sohasem éri, megvalósítja a természettel való tökéletes összhangot, azaz eléri a végső célt, tehát boldog. A végső cél elérése, a boldogság a lélek eszességének kimunkálásán múlik. Annak tisztázása, hogy vajon akad-e ilyen bölcsességet sajátjaként gyakorló ember, nehéz válaszolni. Az utókor Zénónt, az alapítót tekintette ily bölcsnek. Maga Zénón a bizonyíték, hogy a cél elérése nem lehetetlen, élettapasztalat és észbeli képességeink kiművelésén múlhat boldogulásunk!

IRODALOM

- Arnim, Joannes von (1978): *Stoicorum Veterum Fragmenta*. Teubner, Stuttgart.
- Inwood, Brad (1985): *Ethics and Human Action in Early Stoicism*. ClarendonPress, Oxford.
- Long, Anthony A. (1998): *Hellenisztikus filozófia*, Osiris, Budapest.
- Long, Anthony A. – Sedley, David Neil (1987): *The Hellenistic Philosophers*. Cambridge.
- Steiger Kornél (1983): *Sztoikus etikai antológia*. Gondolat, Budapest.

•

Kassák Lajos: Panderma 4